

УДК 792.03:792.9

Москвічова Ю.О.

ВІННИЦЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ОБЛАСНИЙ ТЕАТР ЛЯЛЬОК: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника,

Івано-Франківськ, Шевченка, 57

В статті розглядається історія становлення Вінницького академічного обласного лялькового театру. Проаналізовано домінуючі тенденції функціонування театрального закладу, репертуарних принципів, фестивального руху на сучасному етапі.

Ключові слова: Ляльковий театр, театральне мистецтво, фестиваль, вистави, репертуарна політика.

Важливою складовою українського мистецтва є театр. Сьогодні в Україні діє 44 драматичні театри, 31 музично-драматичний театр, 41 – дитячих та юнацьких театрів (в тому числі 29 лялькових), 10 театрів музичної комедії та мініатюр.

На Вінниччині діє 2 професійні театри – обласний український академічний музично-драматичний театр ім. М.К. Садовського та академічний обласний театр ляльок.

Проблемою дослідження театрального життя різних регіонів України цікавились багато дослідників. У працях О.Д. Шлемко, Я.В. Партоли, О.О. Боньковської, Р.П. Леоненко, С. Керімової, П.Х. Даценко, П.Я. Чуприни, Л.Л. Процик, В.І. Ковтуненко, Т.П. Кіндзерської досліджується питання становлення, розвитку та діяльності театральних колективів Західної України, Полісся, Волині, Слобожанщини, АР Крим. У працях М.О. Антошко, Т.В. Бурдейної-Публіки, О.В. Черкашиної досліджується історія зародження та становлення театрального мистецтва Поділля, зокрема Вінниччини, середини ХІХ – першої половини ХХ ст. Проте сучасне театральне життя регіону досі залишається недостатньо висвітленим у працях вчених.

Метою статті є висвітлення історії становлення і спроба окреслити сучасний стан Вінницького академічного обласного театру ляльок.

Вінницький академічний обласний театр ляльок – один з перших лялькових театрів в Україні та один з найкращих театральних колективів нашої держави. А починалось все з самодіяльного гуртка лялькарів, який в далекому 1935 році базувався у Палаці піонерів і жовтенят. Свої вистави гурток показував по дитячих садочках, школах, дитячих будинках Вінниці і селах області.

Як зазначає Р. Коломієць в своїй книзі «Золотий ключик до країни щастя» в 1936 році у газеті «Більшовицька правда» була опублікована стаття під назвою «Ляльковий театр», тут знаходимо такі відомості: «Театр ляльок організований у Вінниці під керівництвом т. Михайла Козловського та Євгена Яворовського проводить у самій Вінниці і в області організацію дитячих гуртків. Театр має в своєму репертуарі дві вистави: «Зіронька» - для дошкільнят і «Незвичайні пригоди Петрушки» - феєрія для молодших дітей...» [1].

В 1937 році театр отримує обласне підпорядкування і починає працювати як професійний.

Першим режисером театру було призначено Вітольда Готфридовича Нейбрандта-Ковешко, поляка за походженням, який в 1938 році приїздить до Вінниці, закінчивши курси режисерів-лялькарів у Київському державному театрі ляльок. В цей же час тут починає працювати молодий Володимир Володимирович Шестак, закінчивши вищі режисерські курси при театрі Сергія Образцова. Їх справедливо можна вважати співзасновниками Вінницького лялькового театру. На той час весь театр розміщувався в одній кімнаті, де створювались ляльки, розміщувались декорації і, звичайно, відбувались репетиції.

10 жовтня 1938 року – день відкриття першого театального сезону прем'єрою вистави «Чарівні жорна» О. Кундзича за мотивами української народної казки. Цей день вважається днем народження Вінницького

лялькового театру [1]. Всі вистави театру були виїзними, оскільки власної сцени театр не мав. Театральна трупа складалась із 8 акторів, які власноруч виготовляли ляльки, грали, співали, танцювали. В 1938-1941 роках в репертуарі театру такі вистави: «Зіронька», «Незвичайні пригоди Петрушки», «Казка про попа та наймита його Балду», О. С. Пушкіна, «Пригоди Буратіно» О. Толстого, «Як мужик двох генералів прогодував» М. Салтикова-Щедріна, «За щучім велінням» Є. Тараховської, «Червоненька квіточка» П. Аксакова, «Білий пудель» О. Купріна.

Під час Великої Вітчизняної війни ляльковий театр призупиняє роботу, більшість його тодішніх акторів загинули, захищаючи Вітчизну.

12 березня 1945 року ляльковий театр відновлює свою роботу. Володимира Шестака призначають директором і художнім керівником театру. Впродовж чотирьох десятиліть він очолював творчий колектив театру. Прекрасний актор і талановитий режисер, театральний педагог за покликанням, учень С. В. Образцова, член Бюро Радянського відділення Міжнародної спілки діячів театрів ляльок УНІМА В.В. Шестак – один з найяскравіших режисерів лялькарів. Він вважається фундатором Вінницького лялькового театру. Започаткувавши найкращі театральні традиції в 50-60-х роках ХХ ст., В.В. Шестак створив чудовий акторський колектив і власну систему навчання техніці ляльководіння («школа Шестака»), відому серед вітчизняних лялькарів.

4 серпня 1945 року обласний ляльковий театр відкривається виставою «Юні патріоти» Ю. Заховая. Далі відбуваються гастролі до Жмеринки, Могилева-Подільського та інших районів області. Театр продовжує працювати як пересувний.

Театр В. Шестака дуже швидко здобуває визнання. Так в травні 1946 року на Всеукраїнському огляді театрів ляльок отримано Диплом 2-го ступеня за виставу «Лісові друзі» В. Шестака.

В 1950-1960 роки театр розміщувався в художній майстерні ЦП культури та відпочинку ім. М. Горького. Головним художником театру в 1949 році стає

Павло Драч, який працюватиме на цій посаді 24 роки, конструктор ляльок – Михайло Драчук, художник-модельєр – Лідія Драчук. В. Шестак виховує цілу плеяду майстрів сцени театру ляльок. В акторську трупу входять Оксана Шестак, Ольга Всютинська, Алла Шелудько, Анатолій Кривенко, Олександр Кікоть, Василь Кушніренко, Микола Ніколюк. Вінницька трупа активно гастролює – Проскурів, Тернопіль, Львів, Житомир, Чернівці. В репертуарі театру цього періоду вже понад 40 вистав, серед них «Зайка-зазнайка» С. Михалкова, «Микита – російський богатир» Т. Ковалевської, «Снігурчина школа» Г. Ландау, «Буратіно» О. Борисової, «Золоті зерна» В. Білоусової та Т. Доліної, «Вовк та семеро козенят» Ю. Гімельфарба, «Фініст – ясний сокіл» М. Шестакова, «Морозко» М. Шуринової, «Майська ніч» М. Старицького за М. Гоголем, «Сонячні промені» Г. Усача, «Дівчинка і ведмідь» В. Швембергера, «Великий Іван» С. Образцова та С. Преображенського, «Справжній товариш» В. Шестака та А. Кривенка, «Дюймовочка та її друзі» Г. Усача та інші.

З 1961 року розпочалась плідна творча співпраця лялькового театру з талановитим поетом, прозаїком і драматургом Григорієм Усачем. Театр став творчою лабораторією для митця. 17 п'єс Г. Усача, визнані в багатьох театрах України і світу, вперше побачили світ саме на вінницькій сцені. Вінницький ляльковий театр дедалі стверджується і отримує визнання. Так, в 1964 році на республіканському огляді театрів ляльок у Києві колектив театру був нагороджений Дипломом другого ступеня за виставу «Котигорошко» Г. Усача. В 1967 році – Диплом першого ступеня за виставу «Великий Іван» С. Образцова та С. Преображенського. Цього ж року В. Шестак отримав почесне звання Заслуженого артиста УРСР.

В кінці 60-х років театр, нарешті, отримує нове приміщення, де працює до сьогоднішнього дня. Це половина першого поверху 5-ти поверхового житлового будинку по вулиці Л. Толстого. Театр продовжує працювати без власної сцени.

У вересні 1982 року художнім керівником театру стає Володимир Михайлович Лісовий – заслужений артист України, багатогранна і творча

особистість, нині головний режисер Тернопільського академічного театру ляльок. Впродовж 13 років він був головним режисером театру. З його приходом театр оновлюється, поповнюється молоддю акторська трупа. Так до театру приходять Ірина Александрова, Лариса Качанова, Григорій Сиротюк, Володимир Пасічник, Лариса Карнаух, Олександр Свіньїн, Тетяна Свіньїна, Павло Горбанський. Продовжують працювати такі майстри сцени як Євдокія Венгер і Семен Венгер, Олег Васютинський, режисер-постановник Микола Ніколюк, талановиті художники Альбіна Гладкова і Тетяна Шабанова. В репертуарі театру вистави: «Сембо» Юрія Єлисеєва, «Принцеса на горошині» Володимира Лісового, «Гноми доброї Білосніжки» Григорія Усача, «Маленька фея» Воїміла Рабадана, «День народження Бутуза» Майї Туровер, «Ведмежатко Рім-Тім-Ті» Яна Вільковського, «Кіт у чоботях» Г. Владичиної, «Малюта-кармалюта» Г. Усача [2].

Поповнення акторської трупи завершується приходом випускників Харківського інституту мистецтв Валерія Кривобока, Ірини Зельгіної, Римми Радіонової, випускників Дніпропетровського театрального училища Наталії Гаврикової, Марини Бочарової, Людмили Журавель [3].

Володимир Лісовий за період роботи у театрі поставив 22 вистави, 3 з яких принесли перемогу на конкурсах і фестивалях.

В 1989 році на республіканському огляді вистав за творами української радянської драматургії вистава «Малюта-кармалюта» одержала Диплом 1-го ступеня, м. Київ.

1991 рік – участь у республіканському фестивалі театрів ляльок з виставою «Гноми доброї Білосніжки» м. Полтава.

1994 рік – участь у Міжнародному фестивалі дитячих театрів з виставою «Гноми доброї Білосніжки» та ляльковим концертом, м. Ясси (Румунія).

Нарешті в 1993 році, після 55 років існування театру як пересувного, Вінницький ляльковий театр отримує власний стаціонарний сценічний майданчик і глядацьку залу на 100 місць [4]. Це відбулося завдяки капітальному ремонту приміщення, де працює театр (вул. Л. Толстого, 6).

В цей час директором лялькового театру стає М.Д. Байдюк - заслужений працівник культури України, мудрий керівник, який завжди дбає і піклується про свій колектив. Він і сьогодні очолює театр. Саме завдяки багаторічному досвіду роботи (понад 26 років) у закладах культури та розсудливому керівництву, в нелегкі роки становлення молодого держави України директорові вдалося зберегти найкращі традиції театру, спрямувати творчу діяльність колективу на створення високохудожніх творів лялькового мистецтва.

1995-1999 роки – головним режисером лялькового театру працює М. І. Ніколюк. Учень В. В. Шестака, талановитий актор. В 1993 році отримав почесне звання заслужений артист України.

В 1998 році колектив театру бере участь у фестивалі дитячих театрів з виставою «Наш веселий колобок», м. Кельце (Польща).

З 1999 року головним режисером Вінницького лялькового театру стає О.В. Свіньїн, випускник Харківського державного університету мистецтв ім. І.П. Котляревського. В театрі працює з 1983 року, пройшовши шлях від актора театру допоміжного складу до головного режисера.

Визначною подією в творчому житті колективу театру стало започаткування в 1999 році свого власного фестивалю театрів ляльок – «Подільська лялька». Головним ініціатором фестивалю виступив директор театру Байдюк Михайло Дмитрович. Було вирішено проводити фестиваль раз на два роки поперемінно в одному з обласних центрів Поділля. Але вийшло так, що фестиваль прижився саме у Вінниці. Засновником і організатором фестивалю є Вінницький академічний обласний театр ляльок. Фестиваль проводиться за підтримки Міністерства культури і туризму України, Національної спілки театральних діячів України, Обласної державної адміністрації, Вінницької міської Ради, управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації. Фестиваль сприяє укріпленню міжнародних культурних зв'язків України і, зокрема, Вінниччини, обміну досвідом серед провідних театральних установ Європи.

Головною метою фестивалю є активізація розвитку лялькового театрального мистецтва, пропаганда та збереження кращих зразків світової та української класики лялькового мистецтва, національних традицій, підтримка талановитої творчої молоді та створення умов для її самореалізації, популяризація сучасного лялькового мистецтва серед широких верств населення, пошук нових напрямів у сучасному ляльковому мистецтві, а також культурне і естетичне виховання підростаючого покоління на кращих здобутках світового і національного мистецтва.

Програма фестивалю складається з конкурсної програми, що передбачає презентацію та перегляд конкурсних творів, їх оцінювання професійним журі, та фестивальної програми – перегляду вистав, які не оцінюються.

Програми фестивалю проводяться у формі культурно-мистецьких заходів (концертів, театральних вистав, художніх виставок), які є відкритими для публіки. У рамках фестивальної програми здійснюються покази благодійних вистав, виступи дитячих творчих колективів Вінниччини. Передбачено проведення спеціальних заходів фестивалю – майстер-класів провідних майстрів мистецтва театру ляльок, прес-конференції тощо.

Фестиваль проводиться за такими жанровими напрямками: режисура, сценографія та художнє оформлення ляльок, акторство, музика.

З кожним проведенням фестиваль зростає, він став міжнародним, регулярно відбувається обмін гастролями з театрами ляльок різних міст і країн.

2001 рік – Другий Міжнародний фестиваль театрів ляльок «Подільська лялька–2001». Колектив театру отримав Першу премію за виставу «Коза-дереза» М. Супоніна. В цьому ж році - участь у фестивалі театрів «Золотий Телесик 2001» з виставою «Коза-дереза», м. Львів.

2003 рік – Третій Міжнародний фестиваль театрів ляльок «Подільська лялька–2003». Диплом 3-го ступеня за виставу «Хто розбудить Сонечко?» О. Веселова.

2004 рік – участь у фестивалі ляльок «Лялькові зустрічі» з виставою «Хоробра Іяна», м. Донецьк.

2005 рік – Четвертий Міжнародний фестиваль театрів ляльок «Подільська лялька–2005». Диплом за кращу чоловічу роль та приз глядацьких симпатій за виставу «Як лисичка пташкою була» О. Кузьміна.

Надзвичайно насиченим і плідним виявився 2007 рік. Творчий колектив театру прийняв участь у чотирьох фестивалях:

- фестиваль вистав проти СНІДу «Віримо», з виставою «Вирішуй сам» Л. Земелько, П. Горбанського, м. Харків – Гран-прі;
- фестиваль «Серебряный осетр» з виставою «Івасик-Телесик», м. Волгоград (Росія);
- фестиваль «Мистецтво молодих» з виставою «Івасик-Телесик», м. Коломия;
- П'ятий Міжнародний фестиваль театрів ляльок «Подільська лялька-2007». Гран-прі фестивалю (вистава «Івасик-Телесик»). Цього разу у фестивалі прийняли участь 17 театральних колективів з України, Росії, Білорусії, Болгарії та Румунії.

У грудні 2007 року за видатні досягнення пов'язані з розвитком театального мистецтва колектив театру удостоївся надання статусу академічного.

Наступний Шостий Міжнародний фестиваль «Подільська лялька» (2009 р.) представив цікавий міжнародний проект «Цигани» за поемою О.С. Пушкіна, у створенні якого взяли участь Київський приватний театр ляльок «Равлик» та Курський державний театр ляльок. Свої вистави представили 16 театральних колективів з України, Росії, Грузії та Румунії. За 10 років існування фестивалю в його рамках відбулося майже 80 вистав. Своє мистецтво презентували театральні колективи України, Білорусії, Росії, Болгарії, Грузії, Молдови, Польщі, Румунії.

Сьомий Міжнародний фестиваль театрів ляльок «Подільська лялька» (2011 р.) у конкурсній програмі якого взяли участь театральні колективи з Білорусі, Литви, Казахстану, Росії (у тому числі Чуваської Республіки, Татарстану, Республіки Дагестан), Румунії, України презентував глядачам 19

спектаклів різних жанрів. Диплом 3-го ступеня за виставу «Попелюшка» Т.Габбе (режисер – заслужений артист України О. Кузьмин, художник – Тетяна Шабанова) та перемогу у номінації «Краща жіноча роль» – Людмила Земелько – роль Попелюшки отримав Вінницький театр ляльок. Також професійне журі відзначило колектив Вінницького академічного обласного театру ляльок, директора театру заслуженого працівника культури України Байдюка М.Д. за справу збереження й розвитку мистецтва театру ляльок та взірцеву організацію фестивалю.

Під час проведення фестивалю дирекцією театру було започатковано співпрацю Вінницького лялькового театру з галузевими вузами України. Розпочато співпрацю з Київським національним університетом театру, кіно та телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого. Театр став творчою лабораторією для проходження практики та створення дипломних робіт студентів навчального закладу.

Реалізуючи основні засади репертуарної політики театру у квітні 2011 року відбулися обмінні гастролі з Хмельницьким академічним обласним театром ляльок. Хмельничани представили виставу «Веселі перегони» О.Кузьмина (режисер – О.Іноземцев, художник – В.Безуля, композитор – В.Якубович). Актори Вінницького академічного обласного театру ляльок для глядачів Хмельниччини показали виставу «Кошеня на ім'я Гав» Г. Остера (режисер – заслужений діяч мистецтв України О.В. Свіньїн, художник – Н. Павлова, композитор – В. Александров).

Протягом 2011 року у театрі проводилася робота щодо збереження та відновлення вистав, які складають «золотий фонд» театру, створених у 70-х роках минулого сторіччя, серед яких спектаклі: «За щучим велінням», «Веселе мишеня», «Гуси-лебеді». Також перелік вистав поповнюють нові постановки за п'єсами вітчизняних драматургів В. Нестайка, О. Кузьмина.

У вересні 2011 року персонажі вистави «Попелюшка» (художник - Т. Шабанова) представляли Вінниччину на Міжнародній виставці театральної

ляльки (м. Київ), присвяченої 90-річчю утворення першого професійного театру в Україні.

Колектив обласного академічного театру ляльок представив традиції лялькарства Вінниччини на 4-х фестивалях 2011 року: регіональному фестивалі театрів ляльок «Лялькові зустрічі» (м. Донецьк) та міжнародних фестивалях-конкурсах «Срібний осетер» (м. Волгоград, Росія), «Каспійський берег» (м. Астрахань, Росія) і «Дивень» (м. Хмельницький).

Останній Восьмий Міжнародний фестиваль театрів ляльок «Подільська лялька», який пройшов в травні 2013 року відбувся в рамках відзначення 75-ї річниці Вінницького академічного обласного театру ляльок. Фестиваль довів, що Вінницький театр ляльок є одним з найкращих в Україні. Серед 43 заяв від театральних колективів на участь дирекція фестивалю обрала 20 найкращих театрів для участі у фестивалі-конкурсі. Протягом п'яти днів на сценічних майданчиках Вінницького академічного театру ляльок, Вінницького обласного академічного музично-драматичного театру ім. Садовського, МПМ «Зоря», Вінницького училища культури і мистецтв ім. М.Д. Леонтовича свої вистави презентували артисти 20 театральних колективів з восьми країн світу. Зокрема, лялькове мистецтво представляли колективи з Румунії, Болгарії, Казахстану, Литви, Молдови, Росії. Україну представляли 5 академічних театрів: Вінницький, Донецький, Житомирський, Рівненський, Черкаський та 2 приватних театри – «Іст-Арт – історії артистів» (м. Миколаїв) та «Равлик» (м. Київ).

Цікаву новинку для глядачів підготували організатори фестивалю – три вистави для дорослих. Така практика досить поширена в театрах Європи – лялькові вистави для дорослих там звичне і визнане явище. Надзвичайно зворушливою, на наш погляд, виставу презентували актори Брянського обласного театру ляльок (Росія). Це «Оскар і Рожева Дама. Листи до Бога» - філософська мелодрама за мотивами роману Еріка Емманюеля Шмітта. Вінницький театр представив прем'єру вистави-гротеску для старшокласників

і дорослих «Стариган із крилами» за Г. Маркесом, сценічна редакція Л. Земелько.

Рішенням журі Восьмого Міжнародного фестивалю театрів ляльок «Подільська лялька – 2013», яке очолював заслужений діяч мистецтв України, професор, доктор мистецтвознавства Ростислав Коломієць Гран-Прі отримав Белгородський державний театр ляльок за виставу «Ваня – Датський» Б. Шергіна (режисер-постановник С. Баликов).

Вінницький академічний театр ляльок отримав 2 місце за виставу «Стариган із крилами» А. Курейчика за Г. Маркесом (режисер-постановник – Л. Земелько).

Сьогодні колектив театру складається з двох труп, які мають свій репертуар та керівників: провідні майстри сцени Т. Свіньїна, Г. Тарусова. До акторської трупи входять заслужені артисти України Олег Васютинський та Олена Андрушко; провідні майстри сцени Семен Венгер та Тетяна Свіньїна; актори вищої та першої категорії – Галина Тарусова, Євдокія Венгер, Олександр Гончарук, Людмила Дюкарева, Людмила Земелько, Марина Машковцева, Раїса Шрубенкота та інші.

Завдяки праці заслуженого працівника культури України, головного художника театру А. І. Гладкової, художника-постановника Т. Шабанової, художника-модельєра Т. Середенко, конструктора ігрових ляльок А. Молдована, молодих українських художників О. Іванової, Н. Павлової створюються високопрофесійні яскраві театральні постановки.

В репертуарі театру вистави для дітей від 3-х років. Театр перебуває в постійному творчому пошуку різноманітних засобів сценічної виразності. Актори театру володіють всіма засобами сучасного лялькового мистецтва, вільно водять маріонетки, рукавичні ляльки, тростинні й планшетні ляльки. В театрі створюються ширмові вистави і вистави, в яких використовується гра акторів у засіб «живого плану» (не за ширмою). Вистави виконуються українською мовою, та є постановки російською, польською, румунською, англійською та італійською мовами. В репертуарі театру п'єси різних жанрів

українських і зарубіжних авторів, п'єси за мотивами українських народних казок, казок народів світу. В останні роки театр надає перевагу п'єсам сучасних авторів. Результатом такої співпраці з сучасними вітчизняними драматургами, режисерами інших театрів ляльок України здійснено нові постановки: «Як Лисичка пташкою була», «Івасик-Телесик», «Три міхи хитроців» (автор – Олександр Кузьмин, режисер м. Черкаси); «Чарівник Нуль-Один або Петрик у Вогнедимному Королівстві», «Кому потрібен Сніговик?» (автор – Володимир Лісовий, головний режисер Тернопільського обласного театру ляльок). Більшість спектаклів створена художником-постановником П.П. Драчем, заслуженим працівником культури України А.І. Гладковою, Т.Н. Шабановою, яка сьогодні обіймає посаду головного художника театру. Створення високопрофесійних яскравих театральних постановок неможливе без участі художника-модельєра Т.Середенко та конструктора ігрових ляльок А.Молдована.

Сьогодні в репертуарі лялькового театру задіяно понад 30 вистав. Серед них «Вовк та троє поросят» (Г. Усач, С. Єфремов), «Гусеня» (Н. Гернет), «Гуси-лебеді» (Е. Анохіна), «Золотий ключик» (О. Борисова), «Кіт у чоботях» (Г. Владичина), «Івасик-Телесик» (О. Кузьмин), «Котик та півник» (Г. Усач, С. Єфремов), «Кошеня на снігу» (К. Мешков, П. Катаєв), «Курочка-Ряба» (Р. Кочанов, «Небезпечна пригода» (В. Опанасюк), «Пастушка і Сажотрус» (Н. Архипова), «Попелюшка» (Т. Габбе), «Таємничий Гіпопотам» (В. Лівшиць, І. Кічанова) та інші.

Кожного року здійснюються постановки новорічних видовищ за сценаріями заслуженого артиста України Миколи Ніколюка та Олени Колесник, викладача школи мистецтв м. Вінниці.

За роки існування творчий колектив театру неодноразово гастролював в Україні, Росії (міста Астрахань, Волгоград, Брянськ, Белгород, Ліпецьк, Орел), Білорусії, Молдові, Польщі, Румунії.

Творчий колектив Вінницького академічного обласного театру ляльок не зупиняється на досягнутому, знаходиться в постійному пошуку нових ідей, ініціює та реалізовує сучасні цікаві творчі проекти.

Література:

1. Коломієць Р. Золотий ключик до країни щастя / Р. Коломієць. – Вінниця: «Книга-Вега», 2008. – 192с.
2. Олійник С. Діти, приходьте за радістю / С. Олійник // Вільне життя. – 1984. – 24 квітня. – С.4.
3. Площанська Л. Турбота про юного глядача / Л. Площанська // Вінницька правда. – 1989. – 26 березня. – С.8.
4. Руденко В. Вінницькі ляльки збираються до Європи / В. Руденко // Вінниччина. – 1994. – 2 квітня. – С. 4.

Стаття відправлена 20.09.2013р.

© Москвічова Ю.О.